

Josefův osud

JAK JSEM PŘEŽIL ŠEST KONCENTRAČNÍCH TÁBORŮ
A STAL SE LOVCEM NACISTŮ

Josef Lewkowicz
a Michael Calvin

≡ KNIHA ZLIN

Josefův osud

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.knihazlin.cz
www.albatrosmedia.cz

 KNIHA ZLIN

Josef Lewkowicz a Michael Calvin

Josefův osud – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Josefov osud

Josef Lewkowicz
a Michael Calvin

THE SURVIVOR

Copyright © Joseph Lewkowicz 2023

Translation © Martina Neradová, 2024

ISBN tištěné verze 978-80-7662-605-8

ISBN e-knihy 978-80-7662-637-9 (1. zveřejnění, 2024) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7662-638-6 (1. zveřejnění, 2024) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7662-635-5 (1. zveřejnění, 2024) (ePDF)

Josefův osud

**Josef Lewkowicz
a Michael Calvin**

Přeložila Martina Neradová

≡ KNIHA ZLIN

*Tuto knihu věnuji posvátné památce Tuvii,
o něhož nás připravila tragická nehoda.
Nechť je mu to připsáno k dobru.*

Předmluva

rabína Naftaliho Schiffa (a Jonathana Kalmuse)

Je skutečně ojedinělé, aby vyhladovělý, zotročený a bitý chlapec přežil šest významných nacistických koncentračních táborů. Už tím je tato kniha výjimečná a příměje vás klást si otázku „jak“. Jak to, že se osamocený sirotek, který kradl zbytky jídla a slupky od brambor, aby nezemřel hladu, nenechal ponížit nacisty a zachoval si svou lidskost opakováním mantry: „Nesmím se stát zvířetem jako oni.“ Může člověk udělat víc? On ano. Přestože je vychrtlý a zesláblý, nesmíří se s všudypřítomnou krutostí a ze soucitu neváhá riskovat vlastní život, aby nakrmil ostatní hladovějící vězně. Celý barák vězňů. A protože si po druhé světové válce vybuduje nový život, mohli bychom dojít k mylnému přesvědčení, že podmanivé poselství jeho příběhu opisuje jednoduchý oblouk. O tom, jak chlapec vymění pruhovaný mundúr za uniformu příslušníka americké vojenské rozvědky, aby polapil nejznámějšího masového vraha nacistického Německa, by se daly psát romány. Seznamte se s Josefem.

Málokdy a poměrně málokomu se poštěstí objevit něco, o čem neví prakticky nikdo jiný na celém světě, ale o čem by se měl celý svět dozvědět. Když jsem v roce 2018 potkal Josefa Lewkowicze a poslechl si jeho téměř neznámý příběh, věděl jsem, že je třeba ho vyprávět. Josef opakovaně prohlašuje: „Nejsem žádný hrdina, jsem v podstatě nikdo.“ A přece pohnal před soud nejznámějšího velitele koncentračních táborů Amona Götha, nechvalně proslulého díky filmu *Schindlerův seznam*. Význačný historik profesor David Crowe popisuje Götha jako „jednoho ze skutečných netvorů, kteří se zúčastnili likvidační války nacistického Německa proti Židům“. Detaily jeho dopadení po druhé světové válce však doposud zůstávaly zahaleny tajemstvím.

Josefovy vzpomínky na roli, již sehrál v této zásadní dějinné události, jsou téměř neomylně přesné. Nemohl je však stvrdit jediným listinným dokladem. Vlastnil pouze fascinující fotografii, která zachycuje onoho nacistického masového vraha po zatčení a která je podle všeho natolik unikátní, že se nenachází v žádném muzeu, archivu či v držení kohokoli jiného na světě. Kromě tohoto snímku měl už jen podobiznu Oskara Schindlera s jeho vlastnoručním podpisem a věnováním „mému milému příteli Josefovi“.

Doložit pravdivost Josefova příběhu se podařilo především díky nasazení Jonathana Kalmuse, filmaře, novináře a kolegy, který se probral sto tisíce dokumenty

a shromáždil pádné historické důkazy, díky nimž se Josefova minulost potvrdila. A pouze jeho zásluhou se v této knize dozvídáme o Göthově dopadení a ztožnění a o průběhu následného soudního přelíčení.

Avšak tím, kdo výzkum pečlivě protkal spisovatelským umem, významně jej rozšířil a dal vzniknout úžasnému historickému vyprávění, které navíc obohatil o mnoho dalších rovin Josefova bohudíky dlouhého života, a stvořil mimořádně působivý, ucelený životopis, nebyl nikdo jiný než Michael Calvin. Kniha zůstává věrná Josefově hlasu a duchu a mně bylo ctí pozorovat, jak naši představu uskutečňuje autor best-sellerů, a přesto opravdový a skromný mistr pera, kterého jsem v Michaelovi poznal.

V Josefově příběhu jde o mnohem víc než o rozluštění historické záhady. Odhaluje nám, jak zásadní roli Josef sehrál v definování naší lidskosti – ukazuje totiž, jak civilizace reaguje na zlo obludných rozměrů a jak neztrácíme víru, že budeme-li jednotní, dokážeme před ním v budoucnu ochránit miliony lidí.

Jedině morální pevnost a smělost Josefa a řady dalších lidí, kteří stáli u zrodu poválečného světového řádu, zabránila tomu, aby se po druhé světové válce uskutečnila děsivá alternativní realita. Historické dokumenty, v nichž lze Josefův příběh dohledat, rovněž v plné nahotě odkrývají, že chybělo nebezpečně málo a nacističtí vrazi by nikdy nestanuli před norimberským tribunálem, kde byli spravedlivě souzeni. Britové

dávali přednost okamžité popravě bez soudu, Rusové hájili zinscenované procesy s chabými důkazy a předem stanovenými rozsudky. Kdyby spor nevyhráli američtí právní experti, svět by pravděpodobně v srpnu 1945 nedefinoval, co je zločin proti lidskosti, nenastolil by vládu mezinárodního práva ani by nedospěl ke globálnímu konsenzu s cílem ustavit univerzální lidská práva. To vše přitom patří k nejvýznamnějším lidským hodnotám, jež dnes považujeme za samozřejmost.

Amon Göth a nesčetní další masoví vrazi by patrně zůstali na svobodě, protože vyšetřovatelé válečných zločinů by neshromažďovali mezinárodně uznávané důkazy pro nově zřízené mezinárodní trestní soudy. Promyšlená, naplánovaná, vědecká genocida nesmírného rozsahu, jež vešla ve známost jako holokaust, by se nestala jednou z nejlépe zdokumentovaných dějinných epizod, a její tehdejší i dnešní popírači by tudíž vyhráli. Lidstvo by stálo mnohem blíže nebezpečí v podobě dalších holokaustů a mnohem dále od svobodné, nenávisti prosté a rovné společnosti, po níž všichni toužíme. Možná by v nás nikdy nevzklíčilo semínko naděje, že lze takového stavu dosáhnout.

Ale lidé mohou z této stěžejní historické události získat ještě víc. Čím jasněji jsem v přeživších holokaustu viděl své mentory, tím zřetelněji jsem si uvědomoval, že se do jednoho řadí mezi příslušníky vzácné množiny lidských bytostí, od nichž se toho můžeme hodně naučit. Nejen o smrti a zkáze, ale také o životě.

Můžeme být svědky jejich *joie de vivre*, vážit si života a bojovat proti zlu dobrem. Může nás povzbudit jejich zázračná schopnost začít po tak hrůzné tragédii znovu a založit novou rodinu. Až se obeznámíte s jejich osudy, pochopíte, že Josef vyniká i v tak výjimečné skupině a že pokud dokážeme přijmout jeho pohled na život, bude nám to jedině ku prospěchu.

Jako zakladatel organizace JRroots, která zprostředkovává cesty do míst s židovským odkazem, už bezmála dvacet let pomáhám těm, kdo chtějí v příbězích přeživších najít poučení. Desetitisíce příslušníků mladé generace kráčely s těmito lidmi Osvětimí i dalšími tábory smrti, ale také se nechaly inspirovat mnoha jinými místy a osudy jednotlivců, jejich bohatými životy, hrdinstvím a dědictvím z dob, které předcházely hromadné zkáze. Neznám účinnější způsob, jak zajistit lepší budoucnost, než přimět příští generaci, aby se uprostřed svého hektického života na chvíli zastavila a hluboce se zamyslela nad poselstvím z temných i světlých okamžiků našich dějin. Avšak přeživších holokaustu postupem času ubývá. Josefa jsem objevil při pokusu zachytit příběhy více než stovky z nich na filmový pás, aby se jejich moudrost zachovala pro budoucí generace. Nebylo lehké přemluvit ho k rozhovoru. Ze zkušenosti vím, že přeživší holokaustu nechodí kolem horké kaše a své názory vyjadřují bez obalu, a eufemisticky řečeno ani Josef nebyl v tomto směru žádnou výjimkou. Já ho ale přesto prosil, ať se s dalšími

generacemi podělí o svou jedinečnou lidskost, neboť jeho přežití je důkazem nezlomnosti lidského ducha, který by měl zvítězit v každém z nás.

Josef je v tomto ohledu tím nejzářnějším žijícím vzorem, jaký jsme kdy měli tu čest poznat. Při čtení této knihy budete žasnout nad jeho obdivuhodnou houževnatostí a neústupností a uvidíte, že se jeho touha po odplatě projevovala budováním lepší budoucnosti či zachraňováním osiřelých dětí. Poznáte ho jako člověka s jasným mravním kompasem a smyslem pro povinnost, který svou nezdolnost přičítá velkou měrou víře v pomoc druhým. Jak sám říká v rodné polštině: „Být hodný, milý a laskavý člověka nic nestojí.“ Mnohokrát mu to zachránilo život. Takové hodnoty mu v dětství vštěpovala matka, takové hodnoty patřily k široce rozšířeným židovským mravům, které tvořily základ mnoha domácností ve vesnicích, městech a štetlech židovské Evropy. Nejsou to hodnoty pro tehdejší dobu, ale pro všechny časy – jestli mohl Josef najít správnou cestu tváří v tvář zdrcujícímu neštěstí, můžeme ji najít i my. Jestli se mohl Josef zapsat do dějin jako někdo, kdo se postavil za spravedlnost, mír a obecné morální zásady, ačkoli chodil v otrhaných hadrech a jedinou zbraní mu bylo nesmírné odhodlání, potom to můžeme a musíme udělat také. Doufáme, že kdo si tuto knihu přečte, neodloží ji jen tak stranou, ale bude žít podle Josefova příkladu a pokračovat v jeho odkazu pro budoucnost nás všech.

Prolog: Duchové

**Promluví-li, nezůstanu ušetřen bolesti,
když od toho upustím, co ztratím?**

Jób 16,6

Nejsem hrdina. Mám strach, že se co nevidět zhrou-
tím. Zhluboka vzdychnu, svěsím ramena a zlomím se
v pase, jako bych dostal pěstí do břicha. Pláču, ačkoli
jsem si myslel, že jsem už všechny slzy vyplakal. Láme
mi to srdce. Trvalo mi téměř osmdesát let, než jsem se-
bral odvalu přijít na toto prokleté místo, kde planina
posetá rozbitými balvany a kameny, černými, šedivými
a poskvřenými smrtí ukrývá masové hroby.

Okraj pláně lemují duby, které tu pevně zakořenily,
když postupující sovětské jednotky znechuceně vytrha-
ly jedličky zasazené nacisty ve snaze zamaskovat ma-
sové vyvražďování. Poprchává. Z východu vane ledový
vítr. Na území o rozloze přibližně tří fotbalových hřišť
leží lidský popel a rozdrcené kosti smíchané s pískem.
Od března do prosince 1942 tu zemřelo na šest set ti-
síc Židů.

Vyhlažovací tábor Bežec.

Jako dospělému mi toto jméno samo o sobě na-
hánělo stejnou hrůzu jako jméno Hitler, když jsem

byl malý. Mou matku Šejndel a tři mladší bratry – Meira Wolfa, Heršla Cviho a Dovida Lejba – tam poslalo jediné, nahodilé švihnutí biče jednoho z důstojníků SS. Stejně jako patnáct tisíc dalších lidí zařazených do transportů ze štetlu v našich rodných Działoszycích v jihovýchodním Polsku se odtamtud už nikdy nedostali.

Zapřisáhl jsem se, že to místo nikdy nenavštívím, ale volaly mě sem jejich duše. Stejně jako miliony dalších nemají hřbitov, náhrobek ani žádný jiný důkaz své existence – žijí jen ve vzpomínkách druhých. Měli své sny, lásky a životy, které jim nebylo dovoleno prožít. Sdělují nám, co postihlo náš lid, náš národ. Zemřeli, protože se dopustili jediného zločinu: narodili se jako Židé. Dokážeme pochopit, jak se něco takového mohlo stát v našem světě?

Nic jiného nám nezbyvá.

Onoho ponurého, pozdně zimního dne, kdy déšť rozpouštěl poslední zbytky sněhu, jsem našel sílu v posvátném úkolu. Děti zemřelých mají povinnost odříkat modlitbu *kaddiš*, základní kámen judaismu. Je to akt naděje, který truchlícím umožňuje chválit Boha, dát průchod žalu a posílit víru v to, že se jednoho dne znovu setkají se svými milovanými.

Na památku krásné, laskavé ženy a tří rozkošných chlapců jsem zapálil svíčky, a než jsem je umístil do sklenic, chránil jsem jejich plamen dlaněmi. Vzdal jsem hold celé širší rodině, sto padesáti osobám, které

pohltil holokaust. Jako jedinému přeživšímu mi připadla odpovědnost podat svědectví, dát hlas oněmělým, vyslovit nevyslovené a neznámé.

Cítil jsem jejich ducha, jejich *nešome*. Pevně jsem zavřel oči, sklopil hlavu a začal odříkávat: „Buď požehnáno Jeho veliké Jméno navěky věků. Ať je posvěceno, pochváleno, oslaveno, vyvýšeno, vychváleno, zmocněno, vyneseno a velebeno Jméno Svatého, budiž požehnáno nad každé požehnání a píseň, chválu a útěchu, kterou je možné vyjádřit v tomto světě, a řekněte: Amen.“

Je mi šestadevadesát a jsem připravený předstoupit před Boha, kdykoli mne povolá. Myslel jsem si, že vše, čím jsem si prošel, mě zocelilo. Viděl jsem hrozné věci: rituální věšení, nahodilé popravy, nemyslitelnou krutost a mravní úpadek vedoucí ke kanibalismu. Zažil jsem hlad, bití a mučení v šesti lágrech, přesto se mi však podařilo přežít, a tak jsem mohl pohnat před soud netvora Amona Götha, řezníka z Płaszowa.

Tento muž se mi stále zjevuje ve zlých snech, kde na mě křičí, že mě zabije, protože jsem vklopýtal do jeho pokoje, když jedl. Schovávám se ve stínu pod mostem nebo se krčím pod jedním z baráků, abych se zachránil. Někdy se mi Göth, dnes známý především jako sadistický velitel z filmu *Schindlerův seznam*, zhmotní mezi dalšími nacisty coby jeden z mnoha pokřivených obličejů, které se ke mně střemhlav slétají jako dravci. Jiná rána se budím zbrocený potem, lapaje po dechu poté, co jsem zápolil s esesákem v helmě a dlouhém

pláští. Chce mě zastřelit a já se mu snažím vytrhnout pušku z rukou.

Formovalo mě násilí, ať už skutečné, nebo imaginární. Žil jsem v neustálém strachu, zvykl jsem si na nebezpečí a ponížení. Jsem hrdý Žid, který po válce pomáhal zachránit židovské sirotky. Ale když jsem v Bełzci vyslovil jména těch, které vídám ve svém nejoblíbenějším snu, kde si povídám a zpívám s rodinou usazenou u jídelního stolu, zhroutil jsem se.

Prarodičům, tetám a strýcům předsedá můj tatínek Simcha. Jejich jména znám, ale na jejich příběhy se rozpomínám jen s obtížemi. Vozím brášky na své milované tříkolce. Vidím, jak se blíží maminka a nese kouřící talíře s kuřecím vývarem, plněnou rybou a sýrovými taštičkami. Umlknu v očekávání věcí příštích. Smíme si nabídnout sami; jídlo je vynikající. Rád bych si přidal, přestože toho obvykle moc nesním, ale ovládnou se.

Když se rozhlédnu, uvědomím si, že nikdo kolem stolu nemá tvář. Jsou to jen siluety, duchové na hostině.

Považuji to za šťastný sen, jenže možná právě proto jsem cestou na místo jejich popravy tolik trpěl. Vzpomínám si na maminčinu vřelost a eleganci, ale její fyzickou podobu si dodnes nevybavím. Ačkoli jsem prohledal záznamy v jeruzalémském muzeu a památníku obětem holokaustu Jad Vašem, neznám podrobnosti jejího úmrtí a nevím ani, jak přesně zemřeli mí tři bratři.

Dochovaly se seznamy vysídlených vesničanů a zlikvidovaných měst, ale většina dokumentů byla záměrně zničena. Tehdejší záznamy železniční správy jsou pověstné svou nespolehlivostí. Bežec přežili jen dva vězni. Jednoho z nich, Chajima Hiršmana, zavraždili v jeho bytě v polském Lublinu protikomunističtí odbojáři; stalo se to v březnu 1946, tedy dříve, než stihl poskytnout svědectví z první ruky.

Druhého, Rudolfa Redera, zachránila jeho znalost němčiny. Vydával se za automechanika a na sklonku listopadu 1942 se mu podařilo uprchnout pod rouškou tmy. Změnil si jméno na Romana Robaka, od roku 1950 do roku 1953 žil v Izraeli a nakonec zemřel v roce 1977 v šestadevadesáti letech v Torontu. Psal o dusících se ženách a dětech, jejichž nářek se „slil v jeden dlouhý, hrozný výkřik“.

Víme, že odsouzence naháněli do dobytčáků. V některých vagonech prý hrála na pozadí hudba, aby si deportovaní mysleli, že je vezou do tranzitního tábora. Jiné byly ihned po příjezdu napojeny na motor, aby bylo možné oběti zplynovat bez zbytečného pozdvižení. Historici považují Bežec za učebnicový příklad konečného řešení v praxi. Tábor řídilo jen třiadvacet esesáků s podporou surových ukrajinských dozorců.

Území tábora má rozlohu dvě stě sedmdesát na dvě stě sedmdesát metrů. Z hlavního nádraží, vzdáleného asi půl kilometru, tam stále vede zarostlá vedlejší kolej. Tábor byl rozdělený na dvě části: v jedné se skladovalo

oblečení obětí a různé cennosti, například diamanty, dolary a zlato vyňaté mrtvolám ze zubů. V druhé, skryté za jedlovými větvemi propletenými ostnatým drátem, se nacházely plynové komory a masové hroby.

Obě části spojovala úzká oplocená pěšina nazývaná *der Schlauch* neboli Roura. Oběti, vyváděné vždy z dvaceti nákladních vagonů naráz, dostaly při výstupu pokyn z amplionu, aby se svlékly, a posléze je řvoucí dozorcí přinutili Rourou proběhnout, v čemž je povzbuzovali pažbami pušek a bajonety. Nechtěli jim dát čas přemýšlet, pochopit, kde jsou a jaký je stihne osud.

Při příjezdu jim řekli, že je budou v rámci přijímacího procesu sprchovat. Prý udělají dobře, když si svážou boty tkaničkami k sobě, aby se jim neztratily. Oblečení si měli složit na úhledné hromádky, aby si je později snadno poznali. Byla to groteskní, vražedná lež.

Roura vedla přímo do plynových komor. Jakmile se zavřely důkladně utěsněné dveře, za nimiž pokaždé zůstaly uvězněny dvě stovky lidí, pomocná policejní stráž nastartovala velký dieselový motor, který do cihlové budovy vháněl oxid uhelnatý. Během půl hodiny byli všichni mrtví; při vstupu do tábora tak příchozím zbývalo pouze něco přes hodinu života.

Mrtvolu odstraňovala a pomocí kožených popruhů dopravovala k hromadným hrobům takzvaná *sonderkommando* neboli zvláštní oddíly tvořené židovskými vězni, kteří byli prozatím ponecháni naživu, aby

vykonávali nucené práce. Těla rychle zasypávali tenkou vrstvou půdy. Do toho bez ustání vyhrával malý orchestr, sestavený z dočasně omilostněných vězňů.

V průběhu prvních tří měsíců, kdy tato operace probíhala, tu nacisté zabili přibližně osmdesát tisíc Židů. V září 1942, kdy do tábora přivezli mé příbuzné, bylo v provozu šest plynových komor, dvakrát víc než na začátku. Tábor fungoval jako výrobní linka na smrt. Osnovatel genocidy Heinrich Himmler prohlásil, že všechny Židy je třeba vyhladit z povrchu zemského.

Od října těla vyjíмали z hrobů, házeli na hranice ze železničních pražců a polévali benzinem. Kostí poté sebrali, rozdrtili a nasypali do příkopů, které kdysi plnily funkci protitankových překážek. Zotročení dělníci byli vždy po čase zavražděni; posledních tři sta jich zplynovali ve vyhlazovacím táboře Sobibor na konci června 1943, když jim nalhali, že budou evakuováni do Německa.

Žádné budovy v Bežci nezůstaly, ale děsivá atmosféra tu na člověka doléhá pořád. Od války toto místo navštěvují další a další generace, přesto lidé jen stěží chápou, k čemu tu došlo. Šel jsem po symbolické cestě smrti vedoucí podzemní chodbou, která má vyvolávat podobnou beznaděj jako někdejší panické vrávorání Rourou. Vysoké, hrubé zdi jako by se kousek po kouseku přibližovaly; měl jsem pocit, jako bych se ocitl sám v údolí smrti.

Byl to silný, velmi silný zážitek.

Nemůžu zapomenout na ty nádherné lidi, kteří mě kdysi obklopovali. Na bratrance a sestřenice, a že jich bylo. Nemůžu zapomenout na malou rusovlásku Blumu Kronerovou. Nevěděl jsem, co dělá její otec, ale byl bohatý, jako první ve štetlu si pořídil auto se stahovací střechou. Když nás někam vezl, připadal jsem si jako král.

Od chvíle, kdy nás nacisté sebrali, jsem už ani jednoho z nich nezahlédl. Když zavřu oči, v duchu vidím jejich tváře, ale strašně to bolí. Na ztráty myslím nerad, přesto se mi vkrádají na mysl, zejména když jsem sám. Žal se mi pošklebuje. Nemůžu si vybavit matčin hlas ani její osobitou vůni. Zůstal mi jen neurčitý pocit viny, že jsem jejímu přání navzdory dával svačinu chudším spolužákům. Měli jsme utéct, ale proč? Byl to náš domov tisíc let. Zapustili jsme tam kořeny.

Žili jsme šťastně, obklopení přáteli, sourozenci, rodiči, prarodiči a praprarodiči. Všichni nás navštěvovali. Někdo přinesl cukrátku a jedna teta nám dávala domácí kysané zelí. Co se s nimi stalo? Měl jsem se od nich tolik co učit, ale všechno mě to minulo. Nežili tak dlouho, abych je stihl poznat lépe.

Nežili tak dlouho, abych stihl poznat sám sebe.

1

Rodina

Starostka byla zdvořilá, avšak neoblomná: v Działoszycích, kde jsem se narodil, žádný židovský hřbitov není. Pro mou situaci i snahu nalézt hrob mého pradědy měla pochopení, jen mi nedokázala nijak pomoci. V Polsku, kde temná tajemství střeží spousta polopravd a záhad, jsou věci často jiné, než se zdají být, a tak to bylo i v tomto případě.

Věděl jsem, že mě paměť nešálí. V roce 1934 mi bylo osm, tak malé děti se pohřbu obvykle účastnit nesměly. Ale já jsem měl k pradědovi natolik blízko, že jsem dostal zvláštní povolení a mohl jsem být u toho, když ho v pozdním odpoledni onoho dne, kdy zemřel ve spánku, ukládali k poslednímu odpočinku. Stalo se to těsně před pesachem, židovskými Velikonocemi. Nikdo nevěděl jistě, jestli mu bylo sto pět, nebo sto šest let.

Dovid Lejb, po němž pojmenovali mého nejmladšího bratra, byl vysoký muž s laskavou tváří a dlouhým bílým plnovousem, jehož povlávání ve větru mi

učarovalo. Pradědeček nosil dlouhý černý kabát a židovský *hitl*, klobouk s krempou. V duchu stále slyším, jak říká: „V životě mě nebolel ani nehet na palci.“ Zemřel s kompletním chrupem, dokonalým sluchem a aniž kdy potřeboval brýle nebo hůlku.

Byl chodící historií.

Vyprávěl mi o polských králich, jako byl Boleslav II. Smělý, Kazimír III. Veliký a Vladislav II. Jagellonský, jenž v roce 1409 udělil Działoszycím statut města. Stejně jako jeho otec – můj prapradědeček –, který se rovněž dožil vysokého věku, předával dalším generacím historky z antisemitských pogromů, počínaje povstáním Bohdana Chmelnického z roku 1648, při němž byly povražděny desetitisíce Židů.

Jeden takový pogrom, který si vyžádal životy nejméně třiceti pěti tisíc Židů zabitých vojenskými vůdci, bělogvardějci a ukrajinskými nacionalisty, pradědeček zažil za ruské občanské války. Osobně znal státníka Józefa Piłsudského, považovaného za otce multietnické druhé Polské republiky, která byla znovu založena v roce 1918, sto dvacet tři let po rozdělení polského území. Napětí z těch časů je hmatatelné dodnes.

Pradědeček byl starý pán se srdcem mladého chlapce. Trávil jsem celé dny na jeho hospodářství, kde jsme spolu pečovali o jeho dva koně, pěstovali rajčata a jedli čerstvě utržené fazole. Posílal mě na půdu sbírat ještě teplá vejce, která tam snesly slepice, a učil mě, jak v nich udělat dvě dírky, vysát bílek a vetřít si

ho do očí. Nejspíš šlo jenom o *bobemajse*, babskou povídačku, ale on byl přesvědčený, že mi to prospěje.

V jidiš existuje slovo *jiches*, vzešlé z hebrejštiny, které znamená rodovou nebo pokrevní linii a vyjadřuje, jak důležité je vědět, odkud pocházíme, kdo jsme a co představujeme. Proto pro mě bylo tak podstatné uctít jeho památku. V pátrání mě navíc posilovala skutečnost, že mým rodičům a sourozencům byl židovský pohřeb odepřen.

Narodil jsem se 21. července 1926, kdy Židé tvořili osmdesát procent obyvatel Działoszyc. Obchodovali s obilím, zemědělskými plodinami, botami, nábytkem, kožkami a oblečením. Práci lidem dávaly tři koželužny, dvě olejárny, cihelna a několik pecí na pálené tašky. Čtvrteční a páteční trhy dokázaly do obce přilákat tisíce lidí z okolních vesnic a měst.

Když jsem se tam v roce 2019 vrátil naposledy, bylo mi, jako bych spadl do černé díry. Vnější stěny neoklasicistní synagogy Adas Jisroel, jejíž stavba trvala od roku 1852 do roku 1876, ještě stály, ale střecha byla pryč a tam, kde se odrolila omítka, prosvítalo zjizvené zdivo. Synagogu obývali holubi, hlučně prolétávající pod oblouky, do nichž byla kdysi zasazená majestátní vitrážová okna.

V době svého největšího rozkvětu to bylo krásné místo se zlatými hvězdami na trámech kontrastujícími s bleděmodrým pozadím. Na kovových panelech bylo ztvárněno dvanáct kmenů Izraele ověncovaných

květinami. Strop síně zdobily ve čtyřech rozích malby jelena, lva, tygra a orla. Nezachovalo se nic. Bezprostředně po druhé světové válce došlo k bezděčnému znesvěcení, když se synagoga začala využívat jako sklad uhlí, cementu a stavebního materiálu.

Nakoukl jsem dovnitř skrz ozdobné mřížové zamčené železné brány a pokusil jsem se přenést do minulosti, kdy jsem sedával na tamních lavicích a odříkával *daven*, modlitbu, vedle svého otce a jeho otce Janke-la, hluboce věřícího muže, třetího ze čtyř Dovidových synů. Stejnou zbožností se vyznačovala i Jankelova žena Ester, moje babička; studovala *Cena u-rena*, Bibli pro ženy, a když podojila Dovidovy krávy, stloukala z mléka máslo a vyráběla sýr.

Tolik se toho změnilo. K atmosféře rozkladu a pocitu dezorientace, který mě jako starého muže přepadl, když jsem věci z dávné minulosti spatřil v jiném světle, přispěla i okolní krajina porostlá suchými křovisky. Děsivé dětské vzpomínky na mohutný proud nedaleké řeky s vodopádem, z níž byla napájena jediná studna ve štetlu, najednou působily nevěrohodně, když jsem zjistil, že z prudkého toku zbyla jen mělká, líná říčka známá pod jménem Sancygniówka.

Cítil jsem potřebu se k té řece vrátit a pomodlit se tam za svůj život, protože když jsem byl malý, spadl jsem do ní ze dvou uvolněných prken, která tvořila provizorní most. Neuměl jsem plavat, začal jsem sebou mrskat a spolykal jsem spoustu vody. Nikde nebyl

nikdo, aby mi pomohl; dodnes nevím, jak se mi podařilo vyškrábat se ven.

Celou oblast sužovaly časté záplavy. Po průtrži mračen v roce 1936, kdy se z břehů vylily Sancygniówka i Jakubówka, byly Działoszyce na osm dní odtrženy od zbytku světa. Povodeň spláchla dvacet osm domů, dalších sto třicet vážně poškodila a šest obyvatel se utopilo. O několik let dříve voda v našem domě vystoupala do výše dvou metrů; rodiče mě posadili na skříň, abych byl v bezpečí. Z nějakého důvodu mi v hlavě utkvěla představa, že jsem venku viděl plout strop i s lustrem.

Záhadu obestírající místo posledního odpočinku mého pradědečka na zdejším hřbitově objasnila snaha zahladit všechny záležitosti spjaté s místní židovskou obcí během holokaustu a těsně po něm. Po prvním návratu v roce 2011 jsem zjistil, že polští obyvatelé nechali hřbitov ze zášti i kvůli pocitu viny záměrně chátrat. Náhrobky, jejichž stáří sahalo až do počátku osmnáctého století, byly zničeny.

Hřbitov zarostl natolik, že se stal nepřístupným, čímž by se při troše shovívavosti dalo vysvětlit, proč o něm paní starostka nevěděla. Nedávno jsem se dozvěděl, že se alespoň našla dobrá duše, která se prodrala plevem a umístila na kmeny stromů pamětní desky. Lidé, které mají připomínat, sice zahaluje mlžný závoj uplynulého času, ale zaslouží si, aby se na ně nezapomnělo. Požehnané budiž vzpomínky, jež se k nim vážou.

Mí prarodiče mluvili jazykem jidiš, polsky, rusky a německy. Sami měli málo, ale rozdávali štědře. Můj děda například rozdával mléko, které kupoval u feudálního pána, *porece*, mezi chudé, kteří mu mohli zaplatit jen zlomek skutečné ceny. Jeho bratr Aaron, správce statku, prosperoval natolik, že si mohl dovolit kočár tažený čtyřspřežím, dnešní ekvivalent rolls-royce. Dával mi čokoládové bonbony a vypomáhal celé širší rodině.

Na člověka, který byl v táborech jen číslem, jsem vystřídal hodně jmen. Dostal jsem jméno Josef, ale polsky mi říkali Juzek nebo Josek a v jidiš jsem byl Josl nebo Josele. Později, v Jižní Americe a v Kanadě, mě znali jako Josého nebo Joea. Záleželo jen na tom, kde jsem v tu chvíli právě žil. Můj rod původně nesl příjmení Lewkow. Přípona „icz“ k němu přibyla mnohem později a vyjadřuje, že je dotčným synem muže nesoucího dané příjmení. „Lew“ znamená „srdce“, ale současně naznačuje jistou spřízněnost s židovským kmenem Léviho.

Zvláštní, jak se někdy věci semelou: o mnoho let později jsem se nestačil divit, když jsem během svého pobytu v Izraeli potkal cizího člověka, který mi vyprávěl o své účasti na obřadu, při němž mi osm dní po mém narození provedli obřizku. Údajně jsem byl pojmenován po učeném znalci Tóry rabínu Joskelovi. Toužil jsem se dozvědět víc, ale když jsem do Izraele za dva roky zavítal znovu, zjistil jsem, že onen muž

mezitím zemřel. Jeho vzpomínky nikdo nezaznamenal. A tak byl ztracen další skromný, ale významný kousek našeho odkazu.

Můj otec Simcha se narodil roku 1899. V rodině byl nejstarším potomkem a jediným synem. Nejmladší ze tří sester Chane (další dvě se jmenovaly Šejndel a Perl) zemřela jako malá na tuberkulózu. V posledních fázích první světové války si otec schválně poranil nohu, aby se vyhnul narukování do polské armády, ale nebylo mu to nic platné.

Odpor k výkonu vojenské služby je v naší rodině dědičný. V padesátých letech mě osud zavál k prastrýci jménem Jisrael, milovníkovi společnosti a dobré zábavy, který si vybudoval nový život v Jižní Americe poté, co o téměř čtyřicet let dříve utekl ze své vlasti, aby ho Poláci nenaverbovali.

Můj otec toho o své bojové činnosti v Rusku, na Ukrajině, v Bělorusku a Německu mnoho nenamluvil, ale než odešel na frontu, pro jistotu se zasnoubil s mou matkou Šejndel. Její jemné rysy prozrazovaly francouzské předky, ale narodila se roku 1902 v Działoszycích a jako nevěstu ji v obci považovali za největší terno.

Doufám, že mi odpustíte, když tu načrtnu její stručný portrét. Pro mě jako pro syna, jenž ctí svou matku, je velmi důležité, abych udělal, co je v mých silách, a pokusil se jí vdechnout nový život svými slovy a skutky. Oplývala přirozenou krásou, ale mimoto si zakládala na dobrém vzdělání a byla náruživou čtenářkou polsky

a hebrejsky psané literatury. V hlavě prováděla bleskové výpočty, aniž k tomu potřebovala papír a tužku.

Slušelo jí každé oblečení, přesto si dávala záležet na maličkostech, jako byl sklon klobouku. Milovala kvalitně ušité boty a obvykle nosila ty, které vyrobili její bratři Lejbiš a Josl, ultraortodoxní Židé provozující úspěšný exportní podnik. Do jejich továrny, vonící po čerstvě vydělané kůži, jsem brával kamarády a hrál si tam s nimi na schovávanou.

Matka uměla být velmi tvrdohlavá, což bylo požehnaní i prokletí, které jsem po ní zdědil, ale mluvila tiše a byla vřelá a laskavá. Stále se pokouším dostat tomu, co nám kladla na srdce: „*Na grzeznosci nikt nie traci.*“ „Slušnost nic nestojí.“ Starostlivost patrně podědila po své matce Pearl, která byla v sousedství vyhlášenou dohazovačkou, *šadchan*.

Po mamince se mi stýská každý den a stále želím ztráty výšivky znázorňující Adama a Evu v ráji – byla její pýchou a uchvacovala detailním zpracováním a tvůrčí originalitou. Vyšívala ji s pečlivostí a láskou po mnoho večerů, a když byla hotová, pověsila ji na hlavní stěnu v našem domě, který nám, jak se později dozvíte, ukradli se vším všudy.

Její otec Jicchok Izák slušně vydělával. Vyráběl peřiny a polštáře z kvalitního husího peří; draly jej ženy z okolních vesnic a měst a pěchovaly jím velké pytle. Prachové husí peří se otci hodilo také do mnoha produktů vyráběných v dědečkově továrně. Tak už to

chodilo: rodina byla na prvním místě, zejména pokud se příbuzenské vazby stvrdily manželstvím.

Rodiče měli oficiální svatební obřad v *šul* neboli v synagoze. Nevím určitě, kde se konala svatební hostina, protože hosté patřili ke ztracené generaci a všechny podrobnosti zmizely v nenávratnu spolu s nimi – buď proběhla v místní hasičárně, nebo ve velkolepé radniční budově. Jídlo bylo bezpochyby prosté, ale nebyla o ně nouze.

Jako kluk jsem miloval veselí a okázalost podobných oslav, kdy chasidská kapela vyhrávala *klezmer* do ranních hodin a muži vydrželi celou dobu tancovat v kruhu do rytmu hudby. Svatební průvod byl společenskou událostí: lidé otevírali dveře dokořán, aby se kochali procesím pestrých vozů tažených koňmi, hosté zpívali písně v jidiš a hebrejštině. Byly to melodie mudrců, zpívané od nepaměti.

Sám zpívám moc rád, ačkoli tuším, že když mě přátelé ujišťují, jak mi to jde, trochu přehánějí. Miluji příběhy, které se v těch písních vyprávějí, a kulturu, kterou oslavují. Zbožňuji vzpomínky, které vyvolávají, a nevinné potěšení, které mi poskytují. Dodnes si bez pobízení broukám valčíky, jejichž melodie mě uchvacovaly už v dětství.

Jednou z mála rodinných památek je svatební fotografie přibližně stovky otcových předků shromážděných před budovou, kterou nepoznávám. Někteří muži na sobě mají elegantní obleky, jiní tradičnější šaty. Je tu

zachyceno několik generací; na jednom snímku se setkávají miminka a batolata se starci, jako byl můj pradědeček, který tam stojí vzpřímený v dlouhém světlém kabátě.

Tito lidé ještě netušili, jak hrozný je čeká osud.

Až s odstupem času dokážu plně docenit, že z nás chtěli rodiče vychovat řádné občany. Zatímco matka, *ima*, mi vštěpovala ohleduplnost k ostatním, otec, *aba*, mě učil hodnotám, jako je píle, šetrnost a upřímnost. Sám se jimi řídil a z prostého mlynářova pomocníka se vypracoval na mlynáře s vlastním mlýnem, jež si pořídil za úspory a věno, které jeho nevěstě darovali její rodiče.

Obilí kupoval u *porece* a stokilové pytle vozil koňským povozem do svého vodního mlýna v sousední vesnici Lysowiec, kde se mlela mouka, která se posléze prodávala pekárnám a obchodům. Nebyl žádný boháč, protože jeho zákazníkům se ne vždy dostávalo peněz na úhradu plné prodejní ceny, ale zato se těšil velké úctě.

Matka pomáhala vylepšovat rodinný rozpočet provozováním krámu se smíšeným zbožím na hlavní třídě, kde se prodával čaj, káva, marmeláda, koření a další ochucovadla, cigarety, chléb, zelenina, ovoce, sladkosti, mýdlo a čisticí prostředky. Některé zboží, jako sůl nebo cukr, mělo ceny garantované vládou. Většinu dodávek nasmlouval po důkladném vyjednávání můj otec. Když měla matka nějaké vyřizování, přebíral jsem péči

o chod obchodu já a tuto zkušenost jsem v pozdějším životě bohatě zúročil.

Protože jsem neznal ceny, ptal jsem se zákazníků, kolik za to či ono zboží obvykle platí. Nevyhnutelně uváděli nižší, pro ně výhodnější částky. Věděl jsem, co mají za lubem, ale nevadilo mi to, protože mě bavilo klábosení, které celou transakci provázelo. Rád jsem potkával různé lidi a snažil se porozumět jejich uvažování, pochopit, co chtějí a co jsou ochotní akceptovat.

Lákal mě pouliční cvrkot. Dívka pějící za pár zlotých árie z italských oper. Kluci bezostyšně trýznící místního podivína Abeleho Šuvera. Hloučky čtyř nebo pěti vousatých mužů v jarmulkách, kteří postávali před krámkou, diskutovali o politice a probírali nejnovější drby. Občas debatování přerušili, aby se pokusili do svých obchůdků přilákat kolemjdoucí. Ulice hučela hlasitým vyjednáváním.

Aniž jsem si to uvědomoval, vzdělával jsem se v obchodnickém umění. Rychle jsem si vypěstoval závislost a handloval jsem mince nebo známky s ostatními hochy svého věku. Stejně instinktivně jsem postupoval po válce, když jsem obchodoval s diamanty a zvažoval různé obchodní příležitosti. Dopustil jsem se řady chyb, které mě přišly draho, ale myslím, že jinde jsem své přešlapy úspěšně vyvážil.

Jednu z největších lekcí mého života mi uštědřil otec. Od dětství mě pobízel, abych vysedával vedle něho a koukal se něčemu přiučit. Měl smysl pro

humor, nechal mě v mlýně rajtovat na motoru jako na koni, ale občas šla legrace stranou. Jednoho odpoledne, kdy jsem měl na starosti krám, se zničehonic objevil uvnitř.

Kšefty moc nešly a já si zrovna vzal několik cukrátek. Nepovažoval jsem to za krádež, ale otec mé provinění okamžitě vycítil. „Co to děláš?“ domáhal se vysvětlení. „Co to máš v ruce?“ Zabodl jsem oči do země, zamumlal, že nic, a neobratně se pokoušel strčit cukrátku do kapsy kalhot. Nikoho bych tím neoklamal, natož člověka tak všímavého, jako byl můj otec.

„Tak ukaž,“ zvýšil na mě hlas a já si uvědomil, že mi nezbývá než kápnout božskou. „Bereš si je bez dovolení? To nesmíš. Musíš se zeptat. Proč si je bereš? Co s nimi chceš dělat?“ Odpověděl jsem, že je chci rozdat kamarádům, kteří na ně nemají peníze.

Otec viděl, že mě mrzí, co jsem provedl, a řekl, že chápe, proč jsem to udělal, ale musel jsem mu slíbit, že už se to nebude opakovat a příště se zeptám. Udělal mi přednášku o tom, že lhát se nevyplácí, protože každá lež jednou praskne. Nakázal mi, abych nepodváděl. Jestli budu někdy v pokušení nemluvit pravdu, musím si vzpomenout na jeho slova a radši mlčet.

Toto pokárání na mě mělo mnohem větší dopad, než kdyby mi vlepil facku. Styděl jsem se tak, že jsem se mu ještě nějakou dobu nemohl podívat do očí. Byla to ukázková lekce rodičovské výchovy, protože mi dopřál čas, abych se nad svým činem zamyslel. Učil mě

toleranci a tomu, jak je důležité mít úctu ke každému bez ohledu na jeho společenské postavení. Když Žid natáhl ruku v prosbě o milodar, neměl jsem skrblit.

Mou mravní výchovu doplnila víra. Do čtyř nebo pěti let jsem byl doma s maminkou, ale potom mě poslali do *chederu*, vesnické školy. Tam a zpět mě doprovázel *belfer*, něco jako asistent učitele, lidská obdoba ovčáckého psa střežícího své stádo, aby se nerozuteklo. Obvykle jsem nosil krátké kalhoty, které mi ušila matka. Ta také dávala pozor, abych nechodil prostovlasý. Pejzy, tradiční nakroucené lokny po stranách obličejů, jsem tehdy ještě neměl, to až když jsem byl starší.

Vyučování se konalo v kuchyni našeho učitele. Rabín Koppell před námi seděl s bičem, jímž lískl každého, koho viděl podřimovat nebo chytat lelky. Nebylo to ale tak kruté, jak se může zdát: ani to nebolelo, cílem bylo přistiženého jen zahanbit. I já si vysloužil několik švihnutí, když jsem moc mluvil, vyrušoval učitele nebo si hrál s hračkou pod stolem.

Seděli jsme u velkého dřevěného stolu a učili se hebrejštinu a čtení ze *siduru*, modlitební knihy, a z *Chamiša chumšej Tora*, Pěti knih Mojžíšových. Svaté knihy jsme měli opatrovat jako poklad. Neměli jsme je odkládat na zem, sedat si na ně, či do nich – jaká hrůza – dokonce psát. Rabín Koppell měl v naší obci velký vliv; neustále se na něho obraceli lidé sužovaní takovými problémy jako *ajin ha-ra*, zlým okem.

Když mi bylo sedm, vybrali mě, abych zastával funkci třídního *chazana*, tedy takzvaného kantora, který předzpívává modlitby v synagoze. Je to velká pocta, ale já jsem rabínovi s drzostí a nevědomostí malého dítěte řekl, že to dělat nechci. Facka, kterou jsem vzápětí slíznul, mě pálila na tváři celý život; dodnes беру tuto odpovědnost nesmírně vážně a zmíněnou roli jsem vždy plnil se vši poctivostí, ať to bylo kdekoli na světě.

Jsem takzvaný *baal tfile*, mistr modlitby. Nejde ale ani tak o projev mého příkladného charakteru jako spíš o to, že se ostatním zamlouvá barva mého hlasu. Na rozdíl od profesionálního *chazana* jsem si však za svou službu nikdy nevzal ani pár drobných. Jsem pouhý dobrovolník, který vede spoluvěřící při modlitbách.

Ve třídě nás bylo asi tucet chlapců. Velmi jsme se sblížili a často jsme chodili k nám domů, kde nám rodiče před odchodem do práce nachystali sušenky a slané i sladké pochoutky, například domácí borůvkové koláče. Opakovali jsme si učivo a udělali si test, abychom měli jistotu, že budeme připravení, kdyby nás chtěl učitel příštího dne vyzkoušet.

Vyráběli jsme drobné hračky a povozy z odřezků dřeva zdobených kamínky a ulitami. Nadělali jsme spoustu hluku, čímž jsme na sebe upozornili naši hospodyní Zisele, která nás s radostí peskovala. Byla sirotek a stala se tak pevnou součástí rodiny, že jí moji

rodiče nakonec hledali manžela a domluvili jí svatbu s místním tesařem.

Ve vši spokojenosti jsme zaostávali za dobou. Když jsme poprvé viděli automobil, v úžasu jsme se za ním rozběhli. Vzpomínám si, jak jsem slyšel někoho mluvit o letadle. Železný pták, který létá? Copak je to možné? Televizi neměl nikdo a telefon vlastnili jen největší boháči, ale nikdy nám nepřipadalo, že o něco přicházíme. Nevědomost byla požehnáním.

V létě jsme pobíhali venku před velkým domem, který patřil mému strýci, obchodníkovi s uhlím. Chodili jsme také na místní sportovní hřiště Stawiska, kde jsme pořádali běžecké závody a hráli si na honěnou. Nikdy jsem sportu kdovíjak neholdoval, ale nadosmrť si budu pamatovat, jak jsem byl ohromený, když mě otec vzal poprvé na fotbal.

Nejspíš je to běžné, ale z celého utkání si vzpomínám jen na to, jak jsem nemohl uvěřit, že někdo dokáže běhat tak rychle po hřišti, které se mi zdálo tak velké. Hlučení a pestrobarevnost davu mě klukovsky fascinovaly, ale to nejúžasnější kouzlo přišlo ve chvíli, kdy mi tatínek koupil limonádu a zmrzlinu. Ty byly ze všeho nejlepší.

Rabín Koppell věřil v prospěšnost pohybu a v krátké přestávce mezi hodinami nám dával volnost, byť naše pobíhání často přerušoval vysvětlováním úryvků, které jsme při tom odříkávali. Byl vynikající vypravěč a bavil nás příběhy z *paraši* neboli z oddílu Tóry, jenž